

.....

เมืองกาญจนบุรี (เก่า): ลักษณะรูปแบบเมืองหน้าด่าน
จากหลักฐานทางโบราณคดี
วรพจน์ หิรัญยวุฒิกุล

บทคัดย่อ

เมืองกาญจนบุรี (เก่า): ลักษณะรูปแบบเมืองหน้าด่าน จากหลักฐานทางโบราณคดี

“เมืองกาญจนบุรี (เก่า)” นับว่าเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อความมั่นคงของประเทศในสมัยอยุธยาเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นเมืองหน้าด่านสุดท้ายก่อนกองทัพพม่าจะเข้าตีเมืองสุพรรณบุรีและกรุงศรีอยุธยา ด้วยเมื่อพ่ายกองทัพเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์แล้วต้องเอาชนะกองทัพที่ตั้งอยู่ที่เมืองกาญจนบุรีให้ได้เสียก่อนหากหลีกเลี่ยงเลยไปแล้วจะถูกกองทัพที่เมืองกาญจนบุรีตีตลบหลังและกระหนาบข้างได้ ดังนั้นท้องที่เมืองกาญจนบุรีจึงถูกใช้งานเป็นสนามรบมาหลายครั้ง

การศึกษาทางโบราณคดีในบริเวณพื้นที่เมืองกาญจนบุรี (เก่า) จึงมีความสำคัญในแง่ของการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ด้านการสงครามในช่วงสมัยอยุธยาได้เป็นอย่างดี จากการดำเนินงานขุดค้น – ขุดแต่งโบราณสถานต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ภายในเมือง หลักฐานที่พบทั้งหมดนั้น สามารถนำมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะรูปแบบของเมือง ซึ่งผลที่ได้จากการศึกษาพบว่าเมืองมีลักษณะรูปแบบเป็นเมืองเปิด ใช้สภาพภูมิศาสตร์ตามธรรมชาติเป็นแนวป้องกันเมือง ภายในเมืองประกอบด้วยพื้นที่ใช้ประโยชน์ 3 ส่วน คือ

1. พื้นที่ด้านลัทธิความเชื่อ ได้แก่ กลุ่มวัดร้างจำนวน 4 วัด
2. พื้นที่ด้านการเมืองการปกครอง ได้แก่ ป้อมค่ายสำหรับระดมไพร่พลเพื่อเตรียมความพร้อมในสงคราม
3. พื้นที่อยู่อาศัยชั่วคราวเมื่อยามเกิดศึกสงคราม

อาจกล่าวได้ว่า รูปแบบการใช้พื้นที่ในเมืองกาญจนบุรี (เก่า) นี้ น่าจะเป็นแบบแผนของการใช้พื้นที่ของเมืองหน้าด่านสมัยอยุธยาของไทย ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาองค์ความรู้ด้านการศึกษาประวัติศาสตร์การสงครามในช่วงสมัยอยุธยาได้ต่อไปในอนาคต

Abstract

Old Kanchanaburi Town: An Archaeological Study of Border Town Archaeology in Thailand

“Old Kanchanaburi Town” was an important town which, as a border town, prevented the Burmese battalions from moving on to Suphanburi town and Ayutthaya.

The results of this archaeological study and analysis show that the town has no artificial boundaries but that the natural geographic features were used as defensive lines. The areas of the town were possibly divided into 3 functional areas as follows;

1. The religious area which comprised 4 temples
2. The political area which was composed of a fort and related defensive features
3. The domestic area which was very probably for temporally habitation

The result of researching Old Kanchanaburi Town also show the general land use patterns of the border towns during the Ayutthaya period of historic Thailand.

เมืองกาญจนบุรี (เก่า) : ลักษณะรูปแบบเมืองหน้าด่านจากหลักฐานทางโบราณคดี

วรพจน์ หิรัณยวุฒิกุล *
Worapoj Hirunyawuttikul

1. ข้อมูลทั่วไป¹

จากเอกสารทางประวัติศาสตร์ เมืองกาญจนบุรี (เก่า) นับว่าเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในสมัยอยุธยา เนื่องจากตั้งอยู่ในแนวเส้นทางการเดินทัพระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่า ปัจจุบันตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ตำบลท่าเสา อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี ตามพิกัดภูมิศาสตร์ บริเวณรังที่ 14 องศา 6 ลิปดา 50 ฟลิปดา เหนือ และ แวงที่ 99 องศา 24 ลิปดา 10 ฟลิปดา ตะวันออก พิกัดกริด 47 PNR 437603 (แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศชุดของกรมแผนที่ทหาร ลำดับชุด L7017 พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD ระวัง 4837 II บ้านลาดหญ้า มาตราส่วน 1 : 50,000

มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับ เขาชนไก่

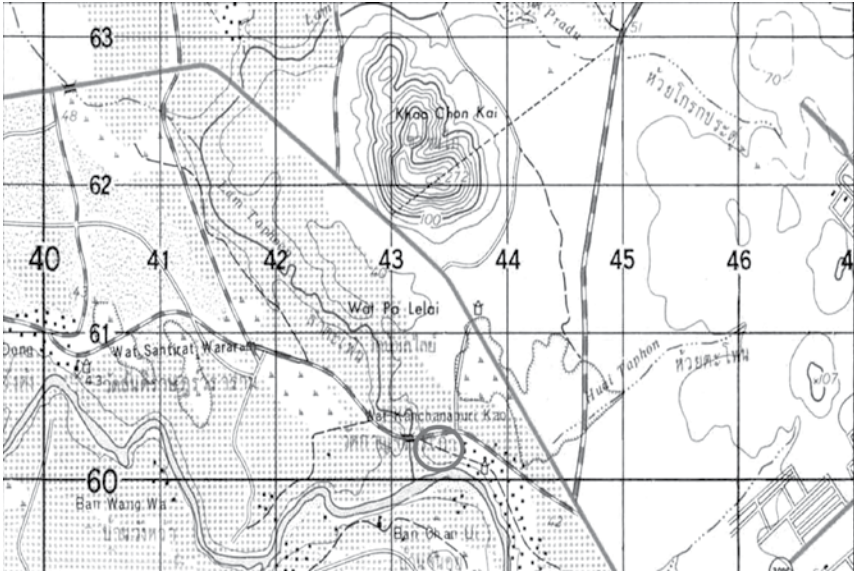
ทิศตะวันออก ติดกับ พื้นที่บ้านท่าหว่า หมู่ 6

และ บ้านทุ่งนางนงหรอก หมู่ 3

ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมืองกาญจนบุรี

* นักศึกษาปริญญาโท สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

¹ อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์, เมืองกาญจนบุรีเก่า, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534,

แผนที่หมายเลข 1 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของเมืองกาญจนบุรี (แก่ง)

- ทิศใต้ ติดกับ พื้นที่ หมู่ 1 ตำบลลาดหญ้า
อำเภอเมืองกาญจนบุรีและแม่น้ำแควใหญ่
- ทิศตะวันตก ติดกับ ห้วยลำตะเพิน
(อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์, 2534, หน้า 35)

ในส่วนของคุณข้อมูลเอกสารจากหลักฐานประเภทพงศาวดารต่างๆ² สามารถสรุปช่วงเวลาการทำสงครามระหว่างไทยกับพม่า ที่เกี่ยวข้องกับเมืองกาญจนบุรี (แก่ง) ได้ดังนี้

² ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระนครินทราธิราช บรมราชชนนี, ไทยรบพม่า, พระนคร: บรรณการ, 2515., พันรัตน์, สมเด็จพระ, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โพธิ์สามต้น, 2515, ศิลปากร, กรม, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2506. และ ศิลปากร, กรม, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, พระนคร: คลังวิทยา, 2510.

สมัยอยุธยา (พ.ศ.)	สมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.)	เหตุการณ์
2091		สงครามสมเด็จพระศรีสุริเยทัย พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ยกทัพมา ทางด่านเจดีย์ 3 องค์ เข้าตีเมืองกาญจนบุรี สุพรรณบุรี เพื่อตีกรุงศรีอยุธยา
2127		พม่าตีกรุงศรีอยุธยา พระยาพลิมคุมพลสามหมื่นเข้าทางเมืองกาญจนบุรี และสุพรรณบุรี แต่ถูกกองทัพไทยตีพ่ายกลับไป ทางด้านเจดีย์ 3 องค์
2133		พระมหาอุปราชาคุมกองทัพสองแสนคน มาทางด้านเจดีย์ 3 องค์ สงครามครั้งนี้เกิดการรบครั้งสำคัญในเขตเมืองสุพรรณบุรี และกาญจนบุรี
2135		สงครามยุทธหัตถี พระมหาอุปราชายกทัพหลวง มาทางด้านเจดีย์ 3 องค์ แล้วตั้งทัพหลวงที่ตำบลพังตรุ
2206		พม่ายกกองทัพมาทางเมืองกาญจนบุรี พม่ายกทัพมาปราบหัวเมืองมอญและยกทัพมา ทางด้านเจดีย์ 3 องค์เพื่อติดตามชาวมอญกลับคืน สมเด็จพระนารายณ์จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชบุรีและพระยาเพชรบุรีเป็นกองหน้า ยกทัพไปป้องกันพม่าทางเมืองกาญจนบุรี
2302		พม่าตีกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าเอกทัศโปรดเกล้าฯ ให้พระยาอภัยมนตรีเป็นแม่ทัพคุมกำลังหมื่นคน ไปขัดตาทัพที่เมืองกาญจนบุรี
2310		เสียกรุงครั้งที่ 2 มังมหานรธายกทัพเข้าทางด้านเจดีย์ 3 องค์ เพื่อตีเมืองกาญจนบุรี
	2328	สงคราม 9 ทัพ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ โปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ยกทัพออกจากกรุงเทพฯ ไปตีเมืองกาญจนบุรีเก่า และตั้งค่ายมั่นที่ทุ่งลาดหญ้า
	2328 - 2374	ย้ายเมืองมาตั้งที่ปากแพรก (บริเวณเมืองกาญจนบุรีในปัจจุบัน)

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นถึงระยะเวลาในการใช้ประโยชน์พื้นที่เมืองกาญจนบุรีจากหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรได้เป็น 3 ช่วงระยะเวลา ดังนี้

1. ช่วงที่หนึ่งพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 (พ.ศ. 2091 - 2135)
2. ช่วงที่สองพุทธศตวรรษที่ 23 (พ.ศ. 2206)
3. ช่วงที่สามพุทธศตวรรษที่ 24 (พ.ศ. 2302 - 2374)

ในส่วนของ การขุดศึกษาทางโบราณคดีภายในบริเวณพื้นที่เมืองกาญจนบุรี (เก่า) ได้ดำเนินงานมาแล้วทั้งสิ้น 3 ครั้ง คือ การดำเนินงานขุดแต่งกลุ่มวัดร้าง โดยอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ในปี พ.ศ. 2533³ การดำเนินงานขุดแต่งป้อมหินมุมเมือง และหลุมขุดค้นทางโบราณคดีจำนวน 2 หลุม (T.1 และ T.2) โดยสำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี ในปี พ.ศ. 2552⁴ และการขุดค้นทางโบราณคดีโดยผู้วิจัยจำนวน 3 หลุม (TP.1, TP.2 และ TP.3) ในปี พ.ศ. 2554

³ อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์, เมืองกาญจนบุรีเก่า, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534.

⁴ สำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี, รายงานเบื้องต้นการขุดศึกษาทางโบราณคดีป้อมเมืองกาญจนบุรีเก่า โครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองกาญจนบุรีเก่า ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี, 2552.

แผนผังหมายเลข 1 แสดงตำแหน่งหลุมขุดศึกษาทางโบราณคดี
ในบริเวณเมืองกาญจนบุรีเก่าที่ผ่านมาทั้งหมด

2. หลักฐานที่พบจากการดำเนินงานทางโบราณคดี

จากการสำรวจ และขุดแต่งทางโบราณคดีพบว่า พื้นที่ภายในเมืองมีลักษณะเป็นพื้นที่ราบ ไม่มีแนวกำแพงล้อมรอบ ภายในเมืองมีโบราณสถานที่สำคัญอยู่ทั้งสิ้น 5 แห่งคือ วัดขุนแผน, วัดแม่หม้ายเหนือ, วัดแม่หม้ายใต้, วัดป่าเลไลยก์ และบึงมหิน โดยผลจากการศึกษาทางโบราณคดีในบริเวณพื้นที่โบราณสถานต่าง ๆ มีรายละเอียดดังนี้

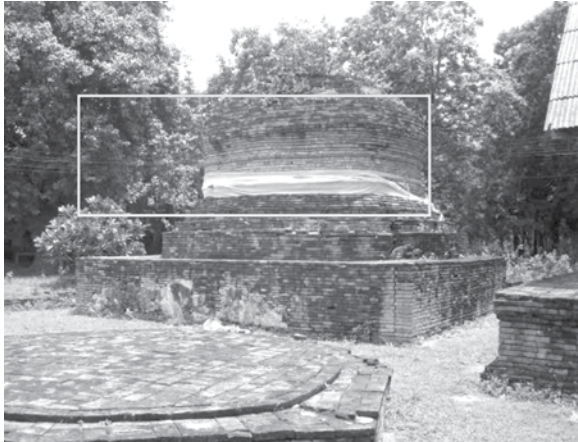
วัดป่าเลไลยก์ ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่เหนือสุดของเมือง ภายในวัดปรากฏโบราณสถานที่สำคัญคือ มณฑปก่ออิฐ, วิหาร และเจดีย์ทรงกลม กำหนดอายุสมัยของวัดจากรูปแบบศิลปะของฐานเจดีย์ที่ห้องไม่มีการคาดประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ อันเป็นเอกลักษณ์ของเจดีย์ที่สร้างขึ้นในช่วงปลายของอยุธยาตอนกลางเป็นอย่างน้อย (ราวพุทธศตวรรษที่ 21)⁵ และมีการซ่อมแซมอีกครั้งในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยพิจารณาจากรูปแบบของวิหารที่มีลักษณะเป็นอาคารทรงตึกที่กำหนดอายุได้ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 - ครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 23⁶

ภาพที่ 1 - 4 สภาพโบราณสถานภายในวัดป่าเลไลยก์ในปัจจุบัน

⁵ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2542), 76.

⁶ เรื่องเดียวกัน, 134.

ภาพที่ 5 และ 6 ลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของฐานเจดีย์
ประธานวัดป่าเลไลยก์ (บน)
เปรียบเทียบกับเจดีย์รายทรงระฆัง วัดพระศรีสรรเพชญ์
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ล่าง)

วัดขุนแผน ตั้งอยู่ในห่างจากวัดป่าเลไลยก์มาทางด้านทิศใต้ประมาณ 500 เมตร ภายในวัดปรากฏโบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ทรงปราสาท, อุโบสถ, มณฑปก่ออิฐ, เจดีย์ทรงกลม และฐานเจดีย์ราย กำหนดอายุสมัยของวัดจากรูปแบบศิลปะของปราสาทประธานได้ราวสมัยอยุธยาตอนกลาง (พุทธศตวรรษที่ 21) ซึ่งมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกับปราสาทประธานวัดพระธาตุสวนแตง จังหวัดสุพรรณบุรี⁷ ซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบศิลปะของโบสถ์มาที่พบจากการขุดแต่งอุโบสถ ที่มีลักษณะคล้ายกับโบสถ์มาวัดหลุมดิน จังหวัดราชบุรี ที่กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 21⁸

ภาพที่ 7 และ 8 สภาพโบราณสถานภายในวัดขุนแผนในปัจจุบัน

⁷ ประภัสสร ชูวิเชียร, “ข้อสันนิษฐานอายุปราสาทประธานวัดพระธาตุสวนแตง,” *เมืองโบราณ*, 36, (4 ต.ค.-ธ.ค. 2553): 97-105.

⁸ กมล ฉายาวัดนะ, “โบสถ์มาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20” (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 54.

ภาพที่ 9 รูปแบบปราสาทประธานวัดพระธาตุสวนแตง จังหวัดสุพรรณบุรี
ที่มีรูปแบบศิลปะคล้ายกับปราสาทประธานวัดขุนแผน
ซึ่งกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 10 และ 11
ลักษณะรูปแบบทางศิลปะ
ใบเสมาอุโบสถวัดขุนแผน (ซ้าย)
เปรียบเทียบกับใบเสมา
วัดหลุมดิน จังหวัดราชบุรี (ขวา)
ซึ่งกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษ
ที่ 21

ภาพที่ 12 - 15 สภาพโบราณสถานภายในวัดขุนแผนในปัจจุบัน

ภาพที่ 16 - 19 ลักษณะรูปแบบเปรียบเทียบป้อมเมืองสงขลาเก่า (ซ้าย) กับ
ป้อมหินเมืองกาญจนบุรีเก่า (ขวา)

วัดแม่หม้ายเหนือ และวัดแม่หม้ายใต้ ตั้งอยู่ตรงข้ามกับวัดขุนแผน มาทางด้านทิศตะวันออกประมาณ 100 เมตร ภายในวัดปรากฏโบราณสถานที่สำคัญคือ สุสานวิหารก่ออิฐ, สุสานเจดีย์รายทรงปราสาท, และสุสานเจดีย์รายทรงกลม กำหนดอายุสมัยของวัดจากรูปแบบของสุสานวิหารที่มีลักษณะแน่นอนทั้งสำเกาซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลาย⁹ (ราวพุทธศตวรรษที่ 23 – 24)

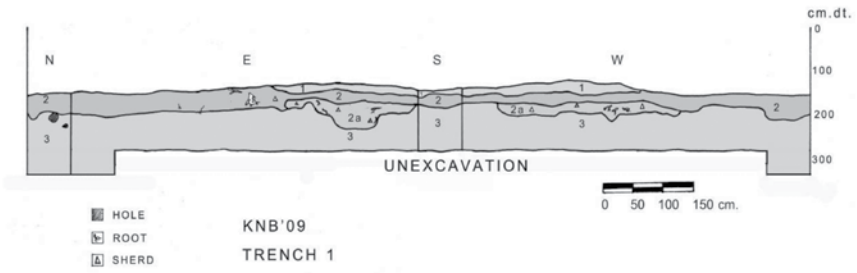
ป้อมหิน 4 ป้อม ตั้งอยู่ในบริเวณตอนกลางของเมือง มีรูปทรงสี่เหลี่ยมด้านไม่เท่า ขนาดประมาณ 9 x 10 เมตร สูง 3 เมตร มีผนังเรียบใช้วิธีการก่อหินซ้อนเป็นชั้นสูงขึ้นไป มีลักษณะคล้ายคลึงกับป้อมเมืองสงขลาเก่า กำหนดอายุรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของป้อมหินได้ราวสมัยอยุธยาตอนกลาง – ปลาย (ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – พุทธศตวรรษที่ 23 เป็นอย่างน้อย)¹⁰

ในส่วนของ การขุดค้นทางโบราณคดี ได้ทำการขุดในบริเวณพื้นที่ภายในตัวเมืองจำนวนทั้งสิ้น 5 หลุม (แผนผังหมายเลข 1) ผลที่ได้จากการดำเนินงานในทุกหลุม พบชั้นการอยู่อาศัยในอดีตปรากฏอยู่เพียงชั้นเดียว ดังนี้

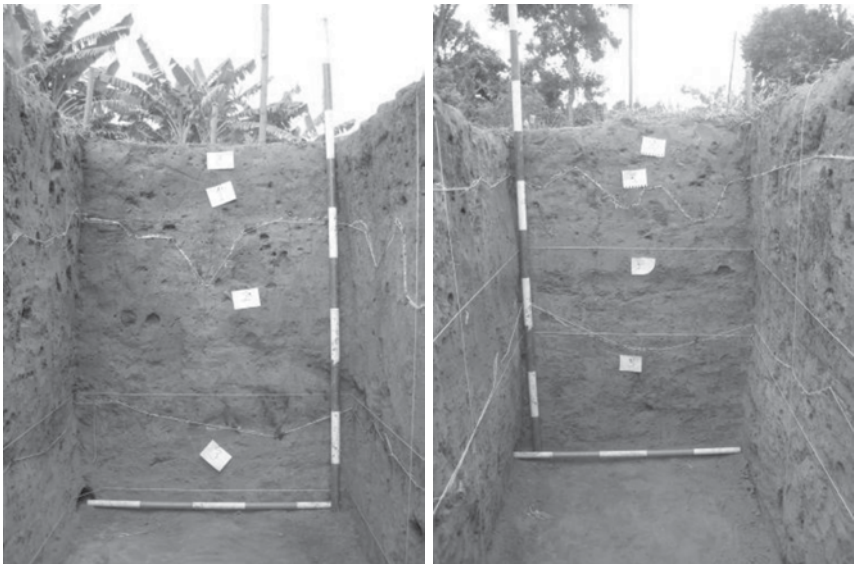
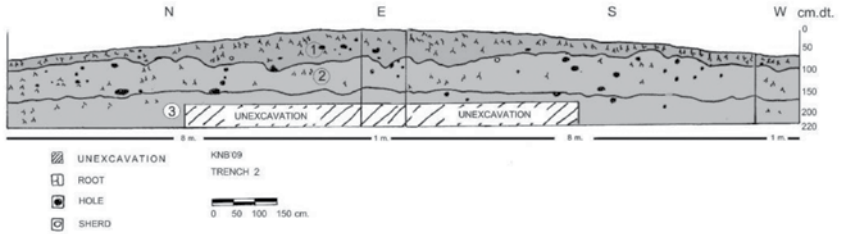
⁹ สุภัทรดิศ ดิศกุล,ม.จ., ศิลปะในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 36.

¹⁰ สำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี, รายงานเบื้องต้นการขุดศึกษาทางโบราณคดีป้อมเมืองกาญจนบุรีเก่า โครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองกาญจนบุรีเก่า ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี, 2552. และ โอวาท โภษะจรรย์, “การศึกษาป้อมเมืองสงขลาเก่า กิ่งอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา”, สารนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531.

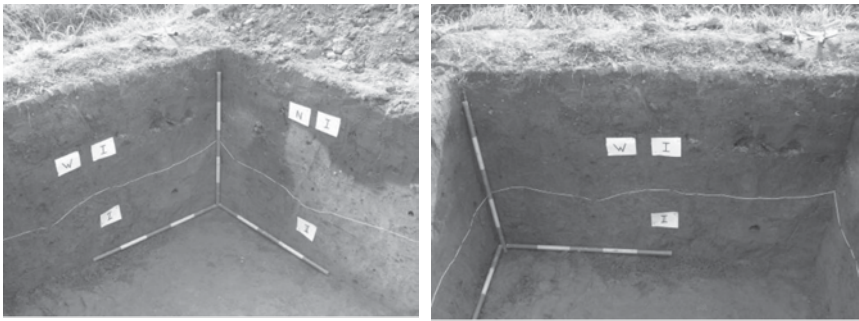
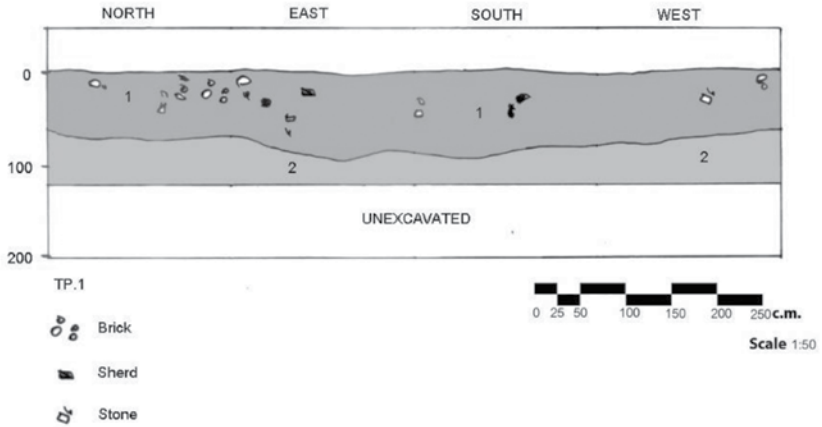
หลุมขุดค้น	ชั้นวัฒนธรรม
T.1	<p>เป็นชั้นวัฒนธรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย - รัตนโกสินทร์ตอนต้น ร่วมสมัยกับตัวป้อม ประกอบด้วยชั้นดินหมายเลข 2 และ 2a</p> <p>โดยพบหลักฐานเป็นเศษภาชนะดินเผาแหล่งเตาบ้านบางปูน แหล่งเตาแม่น้ำน้อย แหล่งเตาสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซิง</p> <p>กำหนดอายุในสมัยอยุธยาตอนปลาย - รัตนโกสินทร์ตอนต้น</p>
T.2	<p>เป็นชั้นวัฒนธรรมสมัยอยุธยาตอนกลาง - รัตนโกสินทร์ตอนต้น</p> <p>ปรากฏอยู่ระหว่างในชั้นดินหมายเลข 1 และ 2</p> <p>พบหลักฐานเป็นเศษภาชนะดินเผาแหล่งเตาบ้านบางปูน แหล่งเตาแม่น้ำน้อย แหล่งเตาสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและซิง</p> <p>กำหนดอายุในสมัยอยุธยาตอนกลาง - รัตนโกสินทร์ตอนต้น</p> <p>หลักฐานที่พบบนนั้นค่อนข้างเบาบาง</p> <p>ชั้นดินที่พบร่องรอยการทำกิจกรรมของมนุษย์หนาโดยเฉลี่ยประมาณ 60 เซนติเมตร</p>
TP.1	<p>เป็นชั้นวัฒนธรรมสมัยอยุธยาตอนกลาง - รัตนโกสินทร์ตอนต้น ปรากฏอยู่ในชั้นดินหมายเลข 1</p> <p>พบหลักฐานเป็นเศษภาชนะดินเผาแหล่งเตาแม่น้ำน้อย แหล่งเตาสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและซิง</p> <p>กำหนดอายุในสมัยอยุธยาตอนกลาง - รัตนโกสินทร์ตอนต้น หลักฐานที่พบบนนั้นมีปริมาณน้อย</p> <p>ชั้นดินที่พบร่องรอยการทำกิจกรรมของมนุษย์หนาโดยเฉลี่ยประมาณ 70 เซนติเมตร</p>
TP.2	<p>เป็นชั้นวัฒนธรรมสมัยอยุธยาตอนกลาง ปรากฏอยู่ในชั้นดินหมายเลข 1</p> <p>พบหลักฐานเป็นเศษภาชนะดินเผาแหล่งเตาแม่น้ำน้อย และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง</p> <p>กำหนดอายุในสมัยอยุธยาตอนกลาง หลักฐานที่พบบนนั้นมีปริมาณน้อยกว่าหลุมขุดค้นอื่น ๆ</p> <p>ชั้นดินที่พบร่องรอยการทำกิจกรรมของมนุษย์หนาโดยเฉลี่ยประมาณ 50 เซนติเมตร</p>
TP.3	<p>เป็นชั้นวัฒนธรรมการถมปรับพื้นที่เมื่อครั้งก่อสร้างเจดีย์ทรงปราสาท</p> <p>ลักษณะเป็นชั้นดินทรายส่วนถม</p> <p>มีร่องรอยการขุดตัดชั้นดินในบริเวณห่างจากฐานเจดีย์มาประมาณ 50 เซนติเมตร</p> <p>ไม่พบหลักฐานประเภทโบราณวัตถุ มีความหนาโดยเฉลี่ยประมาณ 50 เซนติเมตร</p>

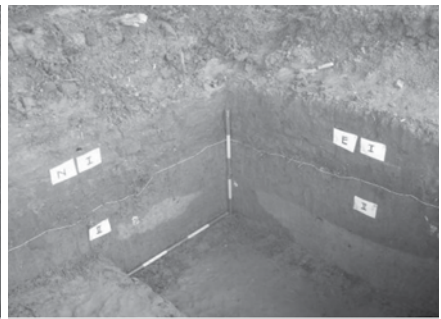
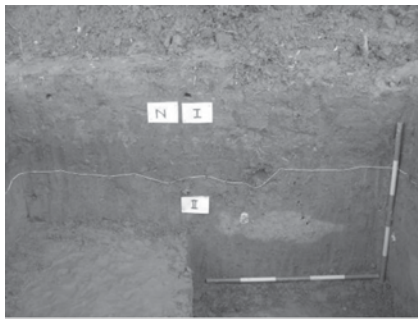
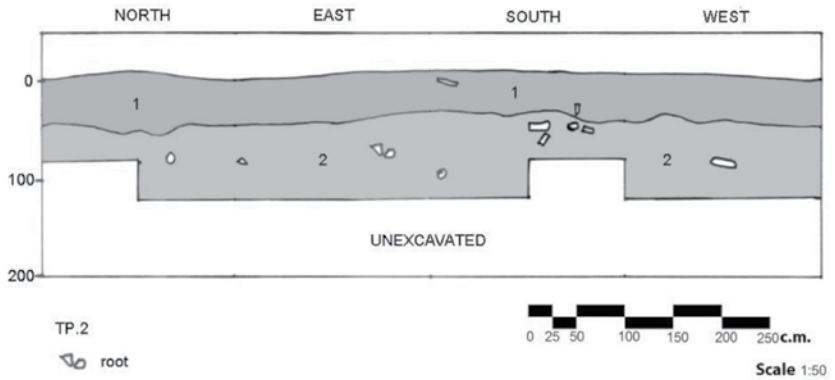
ภาพที่ 20 - 22 แผนผังชั้นดิน (Soil profile description) หลุมขุดค้น T.1

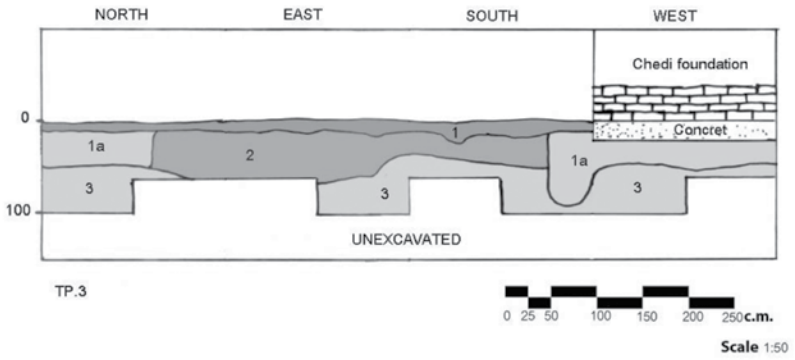
ภาพที่ 23 - 25 แผนผังชั้นดิน (Soil profile description) หลุมขุดค้น T.1

ภาพที่ 26 - 28 แผนผังชั้นดิน (Soil profile description) หลุมขุดค้น TP.1

ภาพที่ 29 - 31 แผนผังชั้นดิน (Soil profile description) หลุมขุดค้น TP.2

ภาพที่ 32 - 34 แผนผังชั้นดิน (Soil profile description) หลุมขุดค้น TP.2

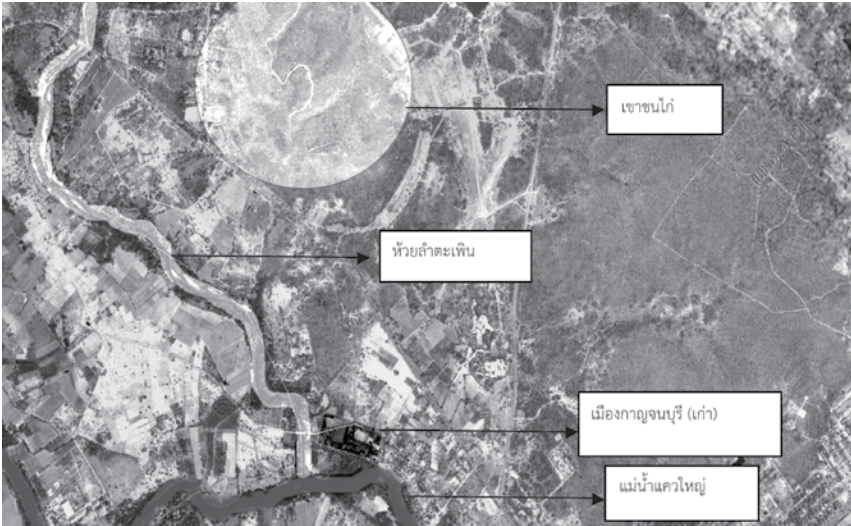
3. ผลการศึกษาลักษณะรูปแบบเมืองและการใช้ประโยชน์ พื้นที่ภายในเมือง (Pattern and functional area)

3.1 ลักษณะรูปแบบของเมือง (Pattern of the town)

จากการศึกษาลักษณะสภาพทางภูมิศาสตร์ของเมือง พบว่ามีห้วย ลำตะเพินและแม่น้ำแควใหญ่ เป็นแนวป้องกันพื้นที่เมืองด้านทิศตะวันตก และทิศใต้ พื้นที่ด้านทิศเหนือมีเขาชนไก่เป็นแนวป้องกัน ส่วนพื้นที่ด้าน ทิศตะวันออกนั้นเปิดโล่ง

ลักษณะทางภูมิศาสตร์เหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงการเลือกตำแหน่งที่ตั้ง ของเมืองโดยใช้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นแนวป้องกันเมือง ซึ่งการ เลือกใช้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในการสร้างแนวป้องกันนี้ เป็นการ ช่วยประหยัดเวลาและทรัพยากรในการสร้างเมือง กล่าวคือ เมื่อที่ตั้งของ เมืองเลือกจุดยุทธศาสตร์ในการสร้างบนพื้นที่นี้ จึงไม่มีความจำเป็นในการ สร้างกำแพงเมืองเพื่อป้องกันเมืองขึ้นอีก

ประเด็นความเป็นไปได้ อีกด้านหนึ่งของการไม่สร้างกำแพงเมือง ขึ้นในบริเวณเมืองกาญจนบุรี (เก่า) นี้ นอกจากเพื่อเป็นการประหยัดเวลา และทรัพยากรแล้ว หากพิจารณาจากสภาพแวดล้อมที่พบว่าพื้นที่ด้าน ทิศตะวันออกของเมืองนั้นเปิดโล่งเนื่องจากไม่มีแนวกำแพงเมืองหรือสิ่ง กีดขวางใดปรากฏอยู่ ก่อให้เกิดความสะดวกในการละทิ้งเมืองได้โดยง่าย ซึ่งหากเกิดเหตุสงครามประชิดเมืองจนไม่สามารถป้องกันเมืองได้ การ ละทิ้งเมืองหรือถอยแนวป้องกันออกไปทางด้านทิศตะวันออกนั้น สามารถกระทำได้ทันทีโดยไม่ต้องมาพะวงกับการที่ข้าศึกจะยึดเอาเมืองนี้ เป็นฐานที่มั่นอีกด้วย

ภาพที่ 35 ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยรอบ

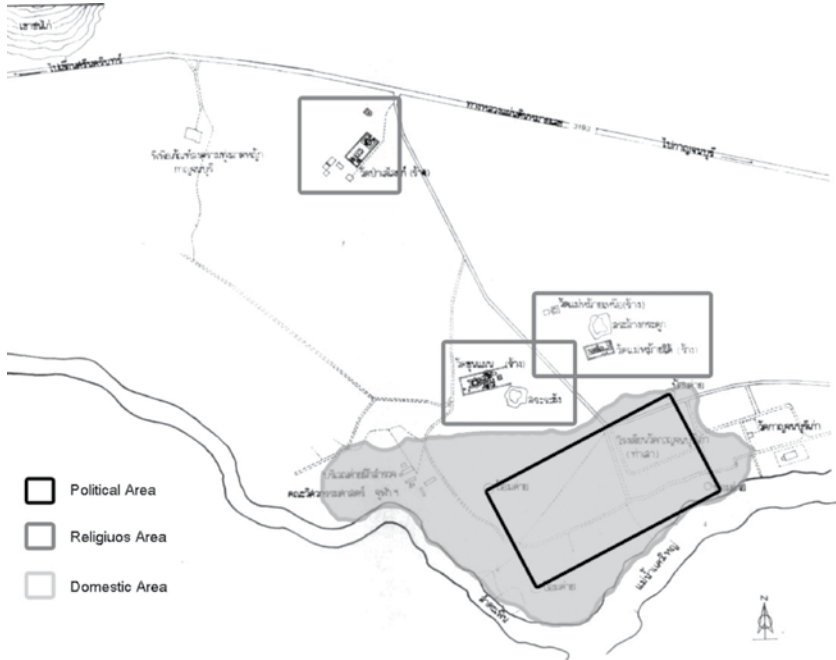
การที่เมืองกาญจนบุรี (เก่า) นี้ไม่ได้สร้างไว้มั่นคงแข็งแรงอย่างเมืองหน้าด่านชั้นในอื่นๆ ลักษณะดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบของการตั้งเมืองหน้าด่านชั้นนอก ที่เป็นเพียงเมืองตั้งรับปะทะเพื่อชะลอกองทัพของพม่า มากกว่าจะเป็นเมืองที่โตในคราวสงครามสมัยกรุงศรีอยุธยา

2.2 รูปแบบการใช้ประโยชน์พื้นที่ภายในเมือง

(Land use pattern in the town)

การจำแนกพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ภายในเมือง เป็นการศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดีทั้งหมดที่พบจากการขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดีที่ผ่านมา ผลจากการศึกษาพบว่า พื้นที่ภายในเมืองกาญจนบุรี (เก่า) นี้ มีการจัดสรรพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ออกเป็น 3 ส่วนสำคัญคือ

พื้นที่ทางศาสนา พื้นที่ทางการเมืองการปกครอง และพื้นที่อยู่อาศัย
ชั่วคราว ดังนี้

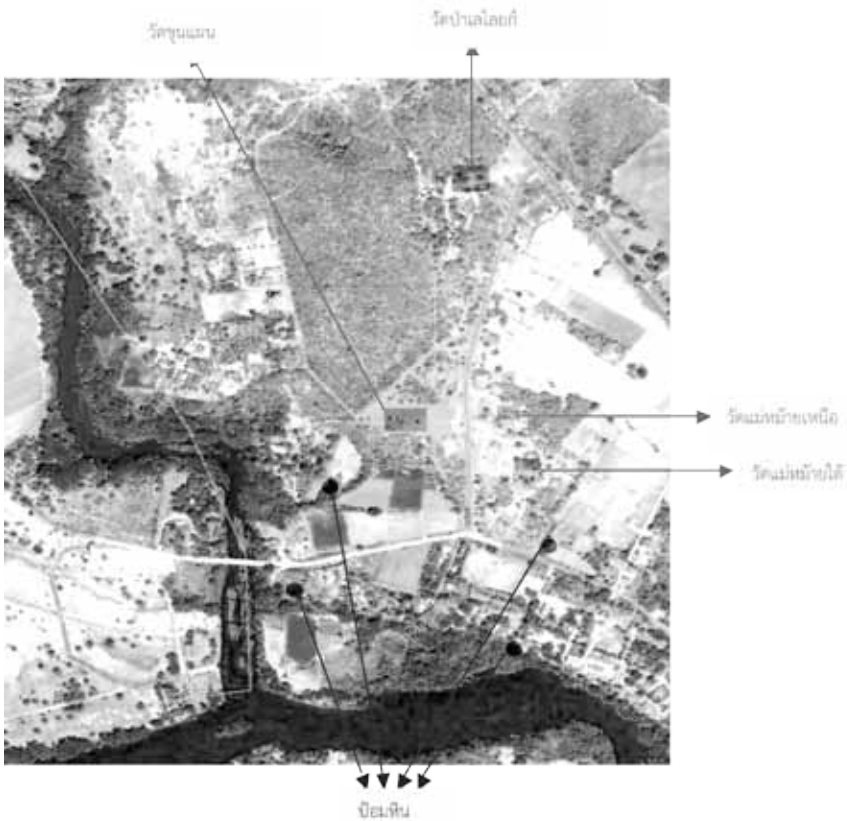

แผนผังหมายเลข 2 แสดงลักษณะรูปแบบการใช้สอยของพื้นที่ต่างๆ
(Functional Area) ภายในเมืองกาญจนบุรี (เก่า)

• พื้นที่ทางศาสนา (religious function area)

ปรากฏอยู่ในบริเวณพื้นที่ด้านทิศเหนือของเมือง ประกอบด้วย
กลุ่มวัดทั้งสิ้น 4 วัด คือ วัดขุนแผน, วัดป่าเลไลยก์, วัดแม่หม้ายเหนือ และ
วัดแม่หม้ายใต้ ตำแหน่งที่ตั้งของกลุ่มวัดเหล่านี้ พบว่าตั้งอยู่ในบริเวณ
พื้นที่ที่ห่างจากแม่น้ำแควใหญ่มาก แต่อยู่ใกล้กับห้วยลำตะเพินซึ่งเป็น
ทางน้ำที่มีขนาดเล็กกว่า จากลักษณะการวางตำแหน่งที่ตั้งของกลุ่มวัด

เหล่านี้ อาจสะท้อนให้เห็นถึงการคำนึงถึงความปลอดภัยของศาสนสถาน ในคราวศึกสงครามเป็นหลัก แต่ก็ยังอยู่ในพื้นที่ที่ผู้คนสามารถเข้าถึงได้ง่ายเมื่อต้องประกอบพิธีกรรมทางศาสนาโดยใช้ห้วยลำตะเพินเป็นเส้นทางในการเดินทาง ซึ่งแตกต่างกับตำแหน่งวัดทั่วไปในสมัยอยุธยาที่มักตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำสายหลักเพื่อสะดวกในการคมนาคมและการใช้ประโยชน์ในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ภายในวัด

ภาพที่ 37 ตำแหน่งโบราณสถานในบริเวณเมืองกาญจนบุรี (เก่า)
จากภาพถ่ายดาวเทียม Point - Asia

นอกจากตำแหน่งที่ตั้งของวัดแล้ว ผลจากการศึกษายังพบว่า วัดต่าง ๆ เหล่านี้สามารถกำหนดอายุของสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ได้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 - 24 ซึ่งรวมเป็นระยะเวลากว่า 400 ปี อีกทั้งยังปรากฏร่องรอยของการซ่อมแซมอาคารหรือสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ อย่างน้อย 2 ครั้ง และมีการสร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เพิ่มเติมจากเมื่อครั้งแรกสร้างวัดมากมาย สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์วัดในกิจกรรมทางศาสนาที่หนาแน่นและต่อเนื่องยาวนาน อาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่เมืองกาญจนบุรี (เก่า) นี้ย่อมมีเป็นจำนวนมาก และอยู่ต่อเนื่องมาไม่น้อยกว่า 400 ปี

• พื้นที่ทางการเมืองการปกครอง (Political function area)

ปรากฏอยู่ในบริเวณพื้นที่ด้านทิศใต้ของเมือง สิ่งสำคัญที่บ่งบอกถึงกิจกรรมในด้านนี้ คือ ป้อมหินจำนวน 4 ป้อม มีขนาดประมาณ 168 x 355 เมตร ซึ่งเดิมเชื่อกันว่าเป็นป้อมมุมเมือง แต่จากการศึกษาพบว่าป้อมแห่งนี้น่าจะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของแนวค่ายที่ใช้สำหรับการรวมพล หรือเป็นที่หลบภัยของผู้คนในคราวศึกสงครามเท่านั้น เนื่องจากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบภายในพื้นที่ป้อมนั้น มีปริมาณที่เบาบางและปรากฏชั้นวัฒนธรรมในการใช้ประโยชน์พื้นที่เพียงชั้นเดียว ผนวกกับการปรากฏอยู่ของกลุ่มวัดต่าง ๆ ที่อยู่ภายนอกพื้นที่ป้อม และอายุสมัยในการสร้างป้อมที่ปรากฏขึ้นหลังการมีอยู่ของกลุ่มวัดต่าง ๆ เหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงการมีอยู่ของเมืองแห่งนี้ก่อนการสร้างป้อมได้อย่างชัดเจน

มูลเหตุของการสร้างป้อมที่ปรากฏขึ้นในช่วงหลัง เมื่อพิจารณาจากข้อมูลทางเอกสารที่แสดงเป็นตารางไว้ข้างต้นนั้น น่าจะเป็นผลมาจากสงครามที่มีมากขึ้น ซึ่งพบว่าตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมานั้น ปรากฏศึกสงครามกับพม่าถึง 7 ครั้งโดยแต่ละครั้งล้วนเป็นสงครามที่มี

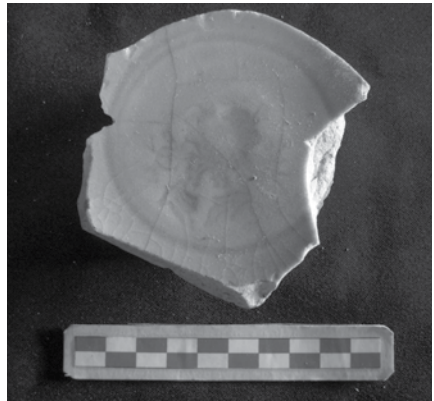
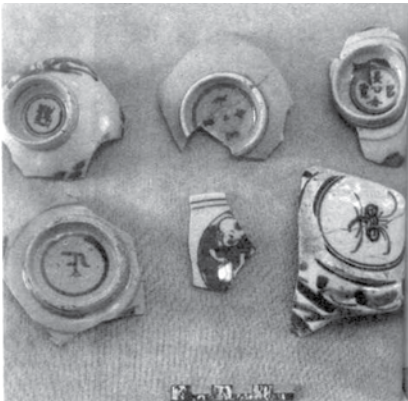
ความสำคัญแทบทั้งสิ้น รวมถึงสงครามคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 และสงครามเก้าทัพในช่วงต้นรัตนโกสินทร์อีกด้วย

ในส่วนของตำแหน่งที่ตั้งของป้อมนั้น พบว่าตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำแควใหญ่ในจุดที่ห้วยลำตะเพินมาบรรจบ ตำแหน่งที่ตั้งดังกล่าวนี้เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการป้องกันเมืองจากข้าศึกที่เดินทัพมาทางเรือ ย่อมแสดงให้เห็นถึงการวางแผนระมัดระวังกับข้าศึกหากมีการสู้รบประชิดเมือง ซึ่งต้องปะทะกับกลุ่มกองทหารที่อยู่ในป้อมค่ายก่อนที่จะสามารถเข้าไปโจมตีพื้นที่อื่นภายในเมืองได้

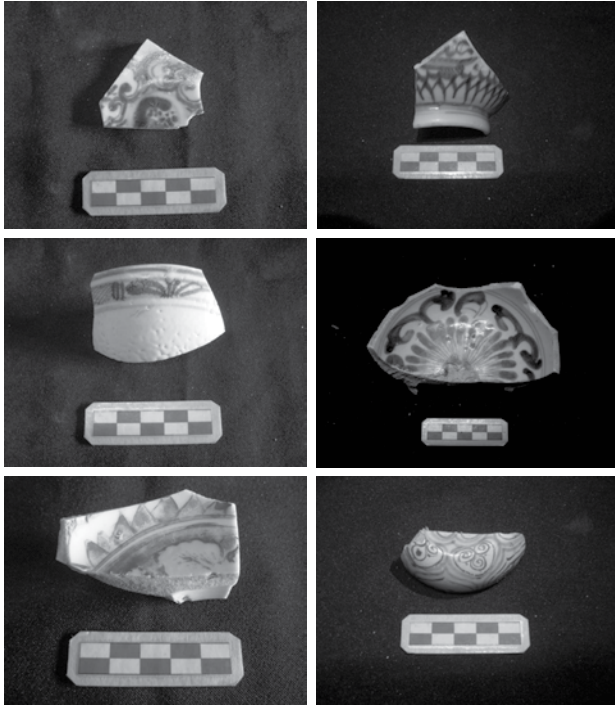
- **พื้นที่อยู่อาศัยชั่วคราวหรือพื้นที่อยู่อาศัยเบาบาง (Temporally domestic function area)**

การอยู่อาศัยภายในเมืองกาญจนบุรี (เก่า) นั้น ปรากฏร่องรอยหลักฐานอยู่ทั่วไป แต่หลักฐานที่พบนั้น มีการกระจายตัวในเชิงกว้าง (Horizontal distribution) มากกว่าเชิงลึก (Vertical distribution) ซึ่งลักษณะรูปแบบการกระจายตัวดังกล่าวนี้ ไม่สอดคล้องกันกับอายุสมัยของโบราณสถานที่ยังพบภายในเมือง กล่าวคือ กลุ่มโบราณสถานต่างๆ ที่พบภายในเมืองนั้นสามารถกำหนดอายุได้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 - 24 ซึ่งบ่งบอกถึงการใช้ประโยชน์พื้นที่ในกิจกรรมทางศาสนาและการเมืองการปกครองที่หนาแน่นและต่อเนื่องยาวนาน อาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่เมืองกาญจนบุรี (เก่า) นี้ย่อมมีเป็นจำนวนมาก และอยู่ต่อเนื่องมาไม่น้อยกว่า 400 ปีแต่จากชั้นวัฒนธรรมที่พบในหลุมขุดค้นทั้งหมดนั้น กลับพบชั้นการทับถมทางวัฒนธรรมเพียงชั้นเดียวเท่านั้น การไม่สอดคล้องกันของกลุ่มหลักฐานสองชุดที่กล่าวมาข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ภายในเมืองกาญจนบุรี (เก่า) นั้น ได้ปรากฏการอยู่อาศัยของผู้คนอยู่จริง โดยจากหลักฐานประเภทโบราณวัตถุที่พบนั้นสามารถกำหนด

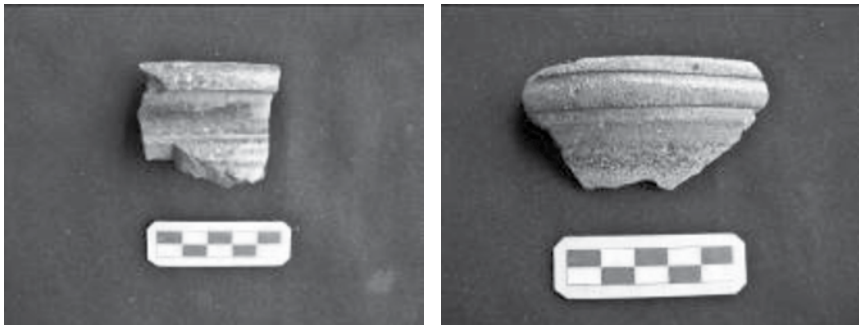
อายุสมัยในการเริ่มเข้ามาใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยราวพุทธศตวรรษที่ 21-24 แต่การอยู่อาศัยดังกล่าวเป็นไปในลักษณะที่เบาบาง ระยะเวลาขาดช่วง ไม่มีความต่อเนื่องกันในเรื่องของลำดับระยะเวลา อันแสดงให้เห็นว่ากลุ่มคนได้เข้ามาใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่ออยู่อาศัยเพียงชั่วคราว อาจเป็นในช่วงที่มีศึกสงครามประชิดเมือง ซึ่งพื้นที่อยู่อาศัยที่แท้จริง หรือพื้นที่อยู่อาศัยถาวร (Domestic function area) อาจตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งที่ไม่ห่างจากกลุ่มโบราณสถาน แต่อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานขุดค้นที่ผ่านมานั้นยังไม่ได้ครอบคลุมพื้นที่ภายในเมืองอย่างแท้จริงจึงอาจยังไม่พบพื้นที่อยู่อาศัยของผู้คนภายในเมืองก็ได้ การวิเคราะห์ในครั้งนี้จึงเป็นการวิเคราะห์ตามหลักฐานเท่าที่ปรากฏเท่านั้น

ภาพที่ 38 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์หมิง
กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 39 ตัวอย่างชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ชิง
กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 23

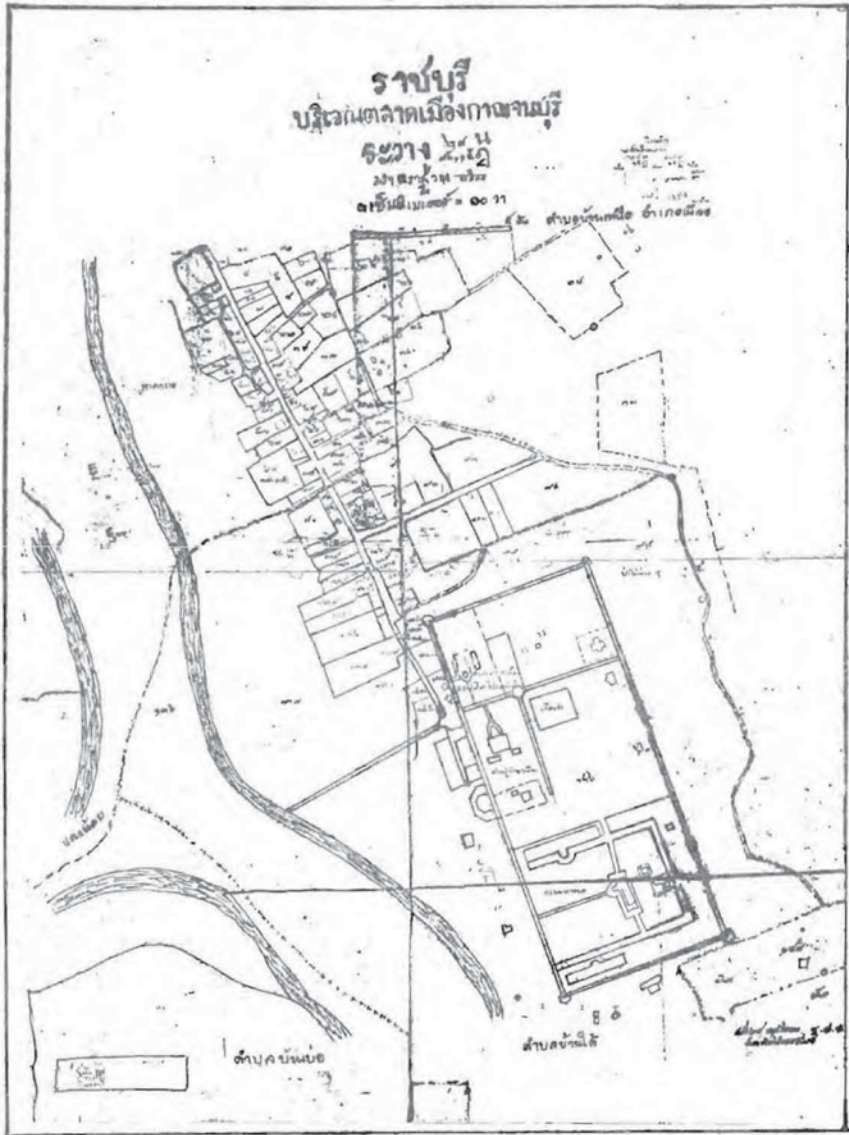
ภาพที่ 40 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาแม่น้ำน้อย
กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 22 - 23

การใช้ประโยชน์พื้นที่เมืองกาญจนบุรี (เก่า) นั้นสิ้นสุดลงในสมัยที่ 3 นี้ ซึ่งเป็นผลมาจากการย้ายเมืองหลวงจากกรุงศรีอยุธยาที่ตั้งที่กรุงธนบุรี และกรุงเทพมหานคร ส่งผลให้บทบาทความสำคัญของเมืองในการป้องกันทัพของพม่าลดความสำคัญลง เนื่องจากเดิมทัพพม่าจะยกมาทางด้าน พระเจดีย์สามองค์ ด้านเมืองศรีสวัสดิ์ เพื่อเข้าเขตสุพรรณบุรีโดยทางบก แต่เพียงทางเดียว ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พม่าสามารถยก ทัพมาทางเรือ ล่องแม่น้ำแควน้อยมาขึ้นที่ปากแพรก เนื่องจากพม่าไม่ จำเป็นต้องเดินทัพไปเมืองสุพรรณเพื่อตัดเข้าตีกรุงศรีอยุธยา แต่ใช้เรือ เดินทางจากปากแพรกมาตามลำน้ำแม่กลอง ตัดเข้าลำน้ำท่าจีนและแม่น้ำ เจ้าพระยาเข้าสู่กรุงเทพมหานคร¹¹

เมื่อยุทธศาสตร์ทางการสงครามเปลี่ยนแปลงไปดังกล่าว สมเด็จพระ ราชราชวงศ์บรมมหาสุรสิงหนาท ซึ่งเป็นแม่ทัพพบกับพม่าทางด้านนี้ เสมอ จึงได้เลื่อนฐานการตั้งรับศึกจากบริเวณเมืองกาญจนบุรี (เก่า) มาตั้ง ที่ปากแพรกทางฝั่งซ้ายของลำน้ำแม่กลอง อันเป็นเหตุให้เมืองต้องถูกทิ้ง ร้างไปในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเมืองกาญจนบุรี (ใหม่) ในระยะ แรกนั้นมีลักษณะเป็นค่ายปึกเสาระเนียด แล้วถมดินเป็นเชิงเทิน¹² ซึ่งอาจ เป็นได้ว่ารูปแบบในการตั้งค่ายเมืองกาญจนบุรี (ใหม่) นั้นน่าจะเป็นรูป แบบเดียวกับป้อมค่ายที่ปรากฏอยู่ในเมืองกาญจนบุรี (เก่า) และคงมีการ ขุดคูหรือแนวคันดินและไม่ระเนียดในบริเวณพื้นที่เมืองเก่าออก เพื่อป้องกัน ไม่ให้พม่ายึดเป็นฐานที่มั่นได้ จึงไม่เหลือหลักฐานให้เห็นในปัจจุบัน

¹¹ วรวิฑูร์ สุวรรณฤทธิ์, โบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองกาญจนบุรี (กาญจนบุรี: ภาค วิชาประวัติศาสตร์ คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูกาญจนบุรี สหวิทยาลัยทวารวดี, 2531), 102.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

แผนผังหมายเลข 3 แสดงพื้นที่บริเวณตลาด และแนวกำแพงเมืองกาญจนบุรี (ใหม่) เขียนเมื่อ ร.ศ.128 โดยกรมแผนที่

4. สรุปผลการศึกษา

ผลจากการศึกษาลักษณะรูปแบบและการกำหนดพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ของเมืองกาญจนบุรี (เก่า) ในครั้งนี้ สามารถสรุปเป็นรูปแบบ (Pattern) ของลักษณะการตั้งเมืองหน้าด่านในสมัยอยุธยาได้ดังนี้

- ตำแหน่งที่ตั้งค้ำเนินถึงจุดยุทธศาสตร์ทางการสงครามเป็นหลัก โดยค้ำเนินถึงเส้นทางการเดินทาง และสภาพปัจจัยแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เป็นสำคัญ
- ลักษณะของเมืองเป็นเมืองเปิด ไม่มีการสร้างกำแพงเมืองล้อมรอบ แต่ใช้ปราการธรรมชาติเช่น แม่น้ำ, ลำคลอง, ภูเขา ฯลฯ ปกป้องกันเมือง และต้องมีพื้นที่เปิดโล่งเพื่อความสะดวกในการถอยที่มั่นหรือละทิ้งเมือง หากเกิดพลัดพลังในสงคราม ลักษณะของเมืองเปิดแบบนี้ แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของรูปแบบเมืองหน้าด่านกับเมืองใหญ่อื่นๆ เช่น เมืองสุพรรณบุรี, เมืองราชบุรี, เมืองพิษณุโลก ฯลฯ ได้อย่างชัดเจน
- มีการจัดสรรพื้นที่ในเชิงการเมืองการปกครองที่ชัดเจน อาจมีลักษณะเป็นแนวค่ายสำหรับรวบรวมกำลังไพร่พลหรือเป็นที่หลบภัยของผู้คนในคราวสงคราม จนถึงเตรียมความพร้อมในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับศึกสงคราม โดยตำแหน่งของพื้นที่ต้องตั้งอยู่ในจุดที่เสี่ยงต่อการเข้าปะทะกับข้าศึก

อย่างไรก็ตามลักษณะรูปแบบที่ปรากฏให้เห็นนี้ เป็นเพียงรูปแบบตัวอย่างที่พบจากการศึกษาเฉพาะในเมืองกาญจนบุรี (เก่า) เท่านั้น ซึ่งสามารถนำไปใช้ป็นองค์ความรู้เริ่มต้นในการศึกษาเปรียบเทียบกับการศึกษาวิจัยเมืองหน้าด่านอื่นเพิ่มเติมในอนาคต อันจะเป็นการพัฒนาองค์ความรู้เรื่องรูปแบบในการตั้งเมืองหน้าด่านในสมัยอยุธยาได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

กมล ฉายาวัดมนะ. “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 20” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

จารึก วิไลแก้ว. “เมืองกาญจนบุรีเก่าและค่ายของกองทัพไทยและพม่าในสงครามทุ่งลาดหญ้าปีมะเส็ง พ.ศ. 2328.” เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองกาญจนบุรี, กาญจนบุรี: วิทยาลัยครูกาญจนบุรี, 2534.

_____. “แหล่งโบราณคดีสมัยลพบุรีในจังหวัดกาญจนบุรี.” ศิลปากร. 31, 3 (ก.ค.- ส.ค., 2530): 28-32.

_____. **เตาแม่ น้ำน้อย 2**. กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2533.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. **ไทยรบพม่า**. พระนคร: บรรณการ, 2515.

ตรี อมาตยกุล. **นำเที่ยวจังหวัดกาญจนบุรี**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, 2516.

น. ณ ปากน้ำ. “มณฑลปวัตต์ห้วยพลู ศิลปสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา ณ เมืองนครชัยศรี,” **เมืองโบราณ**. 8, 3 (ส.ค. - พ.ย. 2525): 3.

ปวิวรรต ธรรมปริชากร. “การใช้เครื่องถ้วยจีนและเครื่องถ้วยเวียดนามในการกำหนดอายุหลักฐานทางโบราณคดี และรูปแบบศิลปะ: กรณีศึกษาลวดลายปูนปั้นประดับบนโบราณสถานในประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 24.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2547.

_____. “เครื่องถ้วยจีน.” ใน เอกสารประกอบการสอนวิชาสัมมนา
โบราณคดีจีน 304543, กรุงเทพมหานคร: หลักสูตรปริญญาโท
โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.

ปวิวรรต ธรรมปริชากร และคณะ. **ศิลปะเครื่องถ้วยในประเทศไทย**. กรุงเทพ
มหานคร: โอสถสภา, 2539.

ประทีป เพ็งตะโก. “กระเบื้องเชิงชายสมัยอยุธยา.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540.

ประภัสสร ชูวิเชียร. “ข้อสันนิษฐานอายุปรากฏประฐานวัดพระธาตุสวนแดง.”
เมืองโบราณ. 36, 4 (ต.ค. - ธ.ค. 2553): 97-105.

_____. “วัดวรเชตุเทพบำรุง: แบบอย่างงานช่างของอยุธยาในพุทธ-
ศตวรรษที่ 22.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติ-
ศาสตร์ศิลปะไทย บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.

_____. “สายวิวัฒนาการสองแบบของเจดีย์ทรงปราสาทในพุทธ
ศตวรรษที่ 21 จากข้อสังเกตส่วนประดับเรือนธาตุ.” **ศิลปากร**. 52,
4 (ก.ค. - ส.ค. 2552): 16-27.

พนรัตน์, สมเด็จพระ. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์โพธิ์สามต้น, 2515.

พิทยา บุญนาค. **เสมา สีมา: หลักสีมาในศิลปะไทยสมัยอยุธยาช่วงหลัง
เสียกรุงครั้งแรกถึงครั้งหลังและกรุงธนบุรี**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2551.

มณฑลราชบุรี. **สมุทรราชบุรี**. พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือไทย, 2468.

รวมศักดิ์ ไชยโกมินทร์. **สงครามประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2543.

วรวิฑู สุวรรณฤทธิ. **กาญจนบุรีดินแดนตะวันตก**. กรุงเทพฯ: โอเดียน สโตร์, 2545.

_____. **โบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองกาญจนบุรี**. กาญจนบุรี: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูกาญจนบุรี สหวิทยาลัยทวารวดี, 2531.

_____. **ประวัติศาสตร์เมืองกาญจนบุรี**. กาญจนบุรี: คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏกาญจนบุรี, 2542.

ศิลปากร, กรม. **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์**. พระนคร: คลังวิทยา, 2510.

ศิลปากร, กรม. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2506.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **ศิลปะในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.

สันติ เล็กสุขุม. **เจดีย์: ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ ในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2535.

_____. **เจดีย์เพิ่มมুম เจดีย์ย่อมুম สมัยอยุธยา**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ การพิมพ์, 2529.

_____. “ปรากฏของวัดปรากฏ หลวง จังหวัดนนทบุรี กับการกำหนด อายุ.” **เมืองโบราณ**. 23, 3 (ก.ค.-ก.ย. 2540): 63-70.

_____. **ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2542.

สำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี. รายงานเบื้องต้นการขุดศึกษาทางโบราณคดี
ป้อมเมืองกาญจนบุรีเก่า โครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองกาญจนบุรี
เก่า ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี, 2552.

_____. รายงานเบื้องต้นการขุดค้น - ขุดแต่งและบูรณะโบราณสถาน
วิหารหลวงพ่อตะโกสี วัดศรีมหาโพธิ์ ตำบลศรีมหาโพธิ์ อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม, 2552.

อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์. **เมืองกาญจนบุรีเก่า**. กรุงเทพฯ: กรม
ศิลปากร, 2534.

โอวาท โภษะจนวนรณ. “การศึกษาป้อมเมืองสงขลาเก่า กิ่งอำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา.” สารนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชา
โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531.